
FIGUERES ARTIGUES, Josep Maria (2012). *El periodismo catalán. Prensa e identidad. Un siglo de historia (1879-1984)*. Madrid: Fragua.

Aquesta obra del professor d'Història del periodisme a la Universitat Autònoma de Barcelona, Josep M. Figueres, és una contribució més a la matèria a la qual es dedica des del seu primer treball publicat el 1981. Els darrers treballs que ha editat i que estan relacionats amb la història del periodisme són el *Periodisme en la guerra civil (1936-39)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010) i *Cròniques de guerra de Lluís Capdevila* (Dux – Fundació Irla, 2011) i l'edició de l'obra completa de Valentí Almirall, de la qual han aparegut els dos primers volums (2009 i 2013).

El periodismo catalán és un extens treball de gairebé set-cents pàgines que analitza el periodisme català a través de la recopilació de trenta-sis articles acadèmics ordenats cronològicament. Josep Maria Casasús, al pròleg, remarca la singularitat de Figueres, pioner, amb Guillamet i el mateix Casasús, en l'estudi històric del periodisme català. De les activitats que duu a terme en destaquen algunes iniciatives com les biennals Jornades d'Història de la Premsa i *Gazeta*. *Revista d'Història de la Premsa*, i en l'àmbit acadèmic les jornades monogràfiques centrades en capçaleres

importants com *En Patufet* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004) i la *Revista de Catalunya*, aquestes darreres aparegudes en el *Butlletí* de la Societat. Escriu Casasús: «Esta obra en castellano de Josep Maria Figueres sobre un siglo de historia del periodismo catalán no nos puede dejar indiferentes ni nos puede decepcionar. Permite penetrar con garantías en la evolución de la prensa catalana desde sus inicios, paralelos al renacimiento de la identidad propia basada en la lengua, la historia y el territorio principalmente, hasta las perspectivas abiertas por la normalización democrática y nacional». Dels diversos treballs en destaquen els dedicats als consells de guerra provocats per activitats periodístiques a Prat de la Riba i Manuel Carrasco i Formiguera i els estudis sobre la comunicació durant la Guerra Civil i sobre aspectes relacionats amb la premsa durant el franquisme.

Ens trobem davant d'una obra que analitza amb detall la història del periodisme, heterogènia en el seu conjunt conceptual, atesa la varietat de temes tractats, i amb uns lligams temàtics definits que configuren un recorregut per la història del periodisme català des del primer diari el 1879 fins al periodisme a la transició.

La professora de la Universitat Complutense Mirta Núñez tanca l'obra amb un epíleg on remarca el

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

valor d'acostar-se des de la perspectiva catalana al doble combat del periodisme català, el desig de llibertat i la reivindicació de l'identitat pròpia. Efectivament, aquests són els eixos de l'obra de Figueres, atès que estudia autors com Valentí Almirall, Lluís Companys, Lluís Capdevila o Antoni Rovira i Virgili, que majoritàriament són periodistes que han tingut una preocupació especial en la configuració i preservació del valors específics de la societat catalana. Precisament aquesta qüestió inicia i tanca l'obra amb aportacions que les lliguen a l'ahir i l'avui del periodisme a Catalunya. L'autor també inclou capítols en els quals parla sobre l'actitud que mostren diaris no catalans editats ací com *ABC* o *El País* envers el catalanisme polític i cultural.

El llibre es divideix en cinc parts que es dediquen a períodes històrics del periodisme català, però a més compta amb una introducció que ocupa les primeres dotze pàgines i una conclusió que ofereix una síntesi del volum complet. La primera part reuneix vuit treballs sobre la reivindicació de la catalanitat a la fi del segle XIX. A més, subratlla la figura de Valentí Almirall i descriu alguns dels seus diaris representatius, com *Estado Catalán* i *Diari Català*.

L'obra, que es caracteritza pel rigor del seu contingut i l'àmplia visió

que ofereix d'una matèria de relleu en el marc col·lectiu com és la difusió de la política, és una recopilació d'articles i treballs que estudien els antecedents del periodisme i expliquen els motius de l'aparició de publicacions en llengua catalana. En conjunt, ofereix un extens estudi sobre la premsa catalana.

El treball s'ordena cronològicament en els esmentats cinc apartats. El primer, dedicat als inicis, a mitjan segle XIX, amb vuit treballs que sintetitzen altres aportacions de Figueres sobre *El Estado Catalán*, *Diari Català* i *Diario de Barcelona*, amb el rerefons de les polèmiques periodístiques i el catalanisme polític

La segona part avança en el temps i aborda des del primer terç del segle XX fins a la Guerra Civil espanyola. En aquest segon apartat, d'una banda, l'autor ens presenta el reflex de la catalanitat en les primeres publicacions en premsa, i de l'altra, ens mostra la repressió a la qual foren sotmeses les publicacions en llengua catalana en diversos períodes, tant constitucionals com de dictadura militar. Aquest segon bloc, amb deu treballs, comprèn monografies de revistes (*En Patufet*, *Cuca Fera*, *Ciència* i *L'Estevet*) i d'autors ja citats, a més d'un text sobre un referent local de Valls, Indaleci Castells, promotor de les revistes d'aquesta ciutat.

La tercera part és la traducció espanyola de la pràctica totalitat del llibre *Periodisme en la guerra civil*, una de les més trepidants pel dinamisme conceptual dels fets narrats, de les incautacions a les cròniques passant pel periodisme de guerra. Cal dir que la Guerra Civil és una de les èpoques que l'autor domina sense cap mena de dubte i al qual ha dedicat diversos estudis, tot i que no disposem encara d'una visió de conjunt extensa sobre tot el periodisme del període ni a Espanya ni a Catalunya.

En la quarta part del llibre, l'autor afronta l'evolució de la premsa catalana durant la repressió franquista. A més d'analitzar la manera en què la premsa menor escapà de les urpes del bàndol franquista, també estudia la premsa de l'exili i la clandestina. Amb sis treballs, s'ocupa de la premsa en lluita, amb la monografia sobre el diari *L'Hora de Catalunya*, i de la de l'exili, amb el cas de la revista setmanal editada a París *El Poble Català*, a més de la premsa especialitzada sovint menystinguda, com la premsa excursionista o la sardanista. No estudia la premsa local o comarcal, la informativa, la diària, ni la setmanal política i és una llàstima, perquè conèixer *Presència*, *Canigó*, *Treball* o altres capçaleres hauria estat d'interès per al públic espanyol, atès que aquesta obra és la primera història del periodisme català que apareix a Madrid i s'hi troba

a faltar aquest apartat, que exposaria la importància del periodisme català polític en aquest període.

La cinquena i última part de *Periodismo en catalán. Prensa e identidad* aborda algunes de les qüestions sobre la premsa catalanista i les actituds envers el catalanisme durant la transició. Inclou cinc treballs sintètics sobre el periodisme de la transició, especialment en relació amb el nacionalisme emergent públicament. Les últimes pàgines del llibre es destinen a una conclusió que completa els continguts i les dades prèviament exposades. Completa l'estudi una incisiva panoràmica global pensant en el públic que vulgui tenir una visió de compendi, una síntesi de combat i des d'una posició clarament bel·ligerant en pro del catalanisme cultural.

El treball compta amb un feix notable de notes i un índex onomàstic generós (setze pàgines a doble columna), però estranyament no ofereix ni una bibliografia bàsica que hauria estat d'enorme utilitat per a un públic que desconeix el periodisme català, tot i que en el conjunt de l'obra hi ha una gran quantitat de referències. La traducció de David Aliaga s'ajusta fidelment a l'original amb voluntat de comprensió, curant els detalls, i ofereix al costat del títol de cada capçalera la seva traducció per acostar els lectors al contingut.

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Es tracta, doncs, d'un llibre ben estructurat, amb una esplèndida classificació de continguts i un disseny de qualitat notable que ajuda a elevar l'interès per la lectura. Una síntesi molt interessant sobre la història general del periodisme en català i que, a més de proporcionar dades i coneixements, ens endinsa en un dels camps que suscita més l'interès de l'autor, del qual posseeix un ple domini. La constància de Figueres al llarg de diverses dècades com a investigador de la premsa catalana es reflecteix en aquesta obra d'una forma nítida i configura un treball que és una panoràmica de relleu sobre el periodisme a Catalunya.

Cristina MATEO RODRÍGUEZ

MOLINER PRADA, ANTONI (2010-2014). *La Guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Raimon Ferrer*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona (Documents; 92), 364 p. [Inclou un CD amb els 7 volums publicats per l'autor. Edició digital: MOLINER PRADA, Antoni (ed.). *Barcelona cautiva 1808-1814*, publicació en PDF de lliure accés.]

Volums I-II (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 542 p.

Volum III (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 456 p.

Volum IV (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 456 p.

Volum V (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 420 p.

Volum VI (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 392 p.

Volum VII (2012). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 153 p.

Volum VIII (2013). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 304 p.

Volum IX (2014). Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 404 p.

Volum X (2014). Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 116 p.

Antoni Moliner Prada té una llarga trajectòria en la investigació sobre la Guerra del Francès. Des d'una monumental tesi doctoral, presentada el 1981 i inèdita, en què estudiava comparativament les juntes provincials de Mallorca, Catalunya, Astúries i Lleó, ha publicat una sèrie de llibres sobre el tema, amb una especial dedicació a Catalunya; però la darrera de les seves aportacions, la de completar

els textos de la *Barcelona cautiva* del pare Raimon Ferrer, transcrivint-los dels manuscrits, em sembla la contribució més important que s'ha fet a la història de la Guerra del Francès, molt pel damunt de les monografies, els colloquis i les commemoracions més o menys circumstancials que ha suscitat el segon centenari del conflicte.

El pare Raimon Ferrer (1777-1821), de l'Oratori de Sant Felip Neri, és un personatge interessant en molts sentits, com es pot veure en l'estudi que Moliner ha dedicat a *La Guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Raimon Ferrer* (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2010). Ferrer va viure a Barcelona durant tot el temps de la guerra, excepte uns mesos de 1814 en què, desterrat pel baró d'Habert, es va haver d'instal·lar a Vilassar. Estava en contacte amb els resistents de Barcelona, però procurava mantenir bones relacions amb les autoritats ocupants i va acceptar la vicaria de l'església dels Sants Just i Pastor, un càrrec que li permetia visitar les presons. Entretant, reunia informacions sobre la marxa de la guerra a Catalunya i redactava un diari de tot el que passava a la ciutat de Barcelona.

Aquest dietari el va començar a publicar el 1815, amb el títol de *Barcelona cautiva o sea diario exacto de lo ocurrido en la misma Ciudad mientras*

la oprimieron los franceses. El 1815 van aparèixer els dos primers volums, que contenien tot allò referent a 1808; la publicació va seguir els anys 1816 i 1817 amb els dos volums sobre l'any 1809, un per a cada semestre, i el 1818 amb els dos volums sobre 1810, i va acabar el 1821 amb un setè volum que abraçava només els tres primers mesos de 1811. Restaven, però, els textos que portaven l'obra fins a juliol de 1814, que van quedar manuscrits a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, preparats per a una publicació que la mort de l'autor va interrompre.

El contingut de *Barcelona cautiva* no es limita, però, al dietari que recull el dia a dia de la vida de la ciutat, sinó que cada volum, i de fet gairebé cada mes, va precedit d'una «Idea del estado de Cataluña y de Barcelona», que recull una gran quantitat de notícies sobre el seguiment de les operacions de guerra, reproduïx un gran nombre de documents del govern francès i dels patriotes i dona notícies del tràfec del port, o una estadística dels soldats francesos morts a l'hospital, mes per mes, o les adreces de les cases on vivien els generals francesos a Barcelona. Hi ha, a més, temes que reben un tractament monogràfic extens, com, fent referència al volum setè, «Día heroico de Barcelona», sobre l'empresonament dels que es van

negar a jurar el rei Josep, un relat de la mort dels cinc executats el 3 de juny de 1809 o una àmplia relació del setge de Tortosa.

Com que l'obra es publicava en fascicles –que és el que explica que al final d'un volum hi poguessin aparèixer correccions i ampliacions del que s'havia dit abans–, els exemplars complets dels set volums són molt difícils de trobar, i és una bona idea que Moliner ens ofereixi el contingut complet en un CD que acompanya el llibre que hem esmentat, on, d'altra banda, no solament fa una presentació global de l'obra, amb una selecció de textos, sinó que ho aprofita per ocupar-se de problemes històrics com el mite de la unanimitat patriòtica, els col·laboradors i els afrancesats, les conseqüències de l'ocupació, l'heroïcitat dels catalans, la implantació del règim civil napoleònic, etc.

Això és motiu més que suficient per valorar l'esforç realitzat per Antoni Moliner per haver-nos donat accés a un document fonamental de la nostra història en el llibre publicat el 2010; però el que és potser més important és que hagi seguit en la tasca de transcriure els volums que restaven manuscrits i de publicar-los en una edició digital realitzada per la mateixa Universitat Autònoma de Barcelona.

Tornem així a copsar el batec d'una ciutat en què la convivència

amb els ocupants dóna notícies com la de veure el fabricant Erasme de Gònima invitat *a comer la sopa con el gobernador*, i contemplar, uns mesos més tard, com tornen els soldats francesos de Lleida, derrotats, *la mayor parte sangrando por la boca*, perseguits pels habitants dels pobles per on passen, *que lo mismo era perder un francés de vista su división que perder igualmente de vista el mundo*. O la història d'una dona condemnada a morir per espionatge, cosa que li va reconèixer al pare Ferrer que era veritat, i que en ser penjada *quedó después de muerta tan hermosa (lo era en vida que la acabo a los 39 años)*, *que la gente acudió en tropel todo el día a verla, pareciéndoles a todos que dormia*.

El final d'aquests anys dramàtics arribava el 1814. Raimon Ferrer, com ja hem dit, va haver de sortir de la ciutat, però conservava les seves fonts d'informació: *Aunque fugado o mejor diré desterrado por los franceses de mi patria*, escriu, *continué desde Villasar los apuntes, y especialmente formé las ideas para los principios de mes, de las noticias ciertas, y multiplicadas que recibía*.

Els darrers dies de maig, en què descriu el drama de la retirada dels francesos, els deu haver vist directament, a jutjar per la vivesa amb què relata el que veu: *En la playa no se ve mas que carruajes de una parte á otra (y*

algunos de ellos tirados por tres o cuatro ganapanes) cargados de bahúles, fardos, etc. etc. de particulares, otros con per-trechos de guerra, fusiles, etc. etc. Los soldados llegan allí unos cojeando, otros los conducen con piruelas, y tendidos á la orilla aguardando los botes, toman la lluvia despidiéndose de sus camaradas. Són dies de vents i tempesta, que retenen al port les embarcacions carregades de malalts, mentre milers d'homes –soldats, funcionaris i policia– emprenen per terra el camí de França i a la ciutat són assaltades les cases i les botigues dels afrancesats.

El dia 14 de juliol de 1814, finalment, escriu: *Viendo las cosas pacíficas, doy fin a mis apuntaciones.* No en serien gaire, de pacífiques, però aquestes serien altres guerres, de caràcter civil.

Josep FONTANA

COSTA, Lluís (2014). *Cuba i el catalanisme: entre l'autonomia i l'independència*. Barcelona: Rafael Dalmau. 94 p.

El llibre comença amb unes reflexions en les quals l'autor compara la maldestra política dels governs espanyols, que varen condicionar i afavorir el procés d'alliberament nacional de Cuba el 1898, amb l'actual política del govern espanyol, que ajuda a enfortir el sentiment indepen-

dentista català dels nostres dies. Ja a començaments del segle xx, i àdhuc abans, estudiosos catalans (Josep Conangla i el mateix Pi i Margall) presentaren «el procés independentista cubà [...] com l'única alternativa davant la intransigència espanyola».

En els capítols inicials, l'autor explica com al llarg del segle xix la identitat nacional cubana va evolucionar «des d'un nacionalisme cultural fins a reivindicacions de caràcter polític, i en el qual, a finals de segle, s'imposava l'opció d'un moviment pròpiament independentista». Durant molts anys, «el sentiment de cubanitat no va ser oposat al sentiment d'espanyolitat, almenys fins a les dues darreres dècades del segle xix». Hi va haver durant molt de temps i va ser majoritari un «sentiment de doble pertinença». Hi havia molts criolls espanyolistes descendents de militars, funcionaris o comerciants peninsulars.

Però, amb el pas dels anys, les coses varen anar canviant. N'és testimoni el mateix Pi i Margall, pel qual *Cuba estava con sobrado motivo cansada de una dominación que, sobre impedirle que se gobernase por sí misma, la estruja y la hace pasto de la voracidad de políticos hambrientos*. Això va ser així al final del procés.

En un nou apartat, Lluís Costa presenta la imatge que dels emigrants catalans a Cuba n'oferien determinats

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

testimonis literaris de l'època. Alguns d'aquests són molt significatius i presenten un retrat sociològic de l'estructura social del que podríem qualificar com la colònia catalana a l'illa. En general es tractava de «petits comerciants amb vocació d'expandir el negoci i predomini de les botigues mixtes dedicades als productes tèxtils, alimentaris i vitícoles».

Un testimoni de 1918 –vint anys després de la independència– afirmava que *los catalanes son comerciantes, bodegueros* [botiguers d'ultramarins], *industriales, venduteros* [venedors per compte del propietari] *y no se les nombra por su oficio o giro, sino que todo comerciante se llama «catalán»*, *el «catalán» de la esquina, por ejemplo, pues todas las tiendas estaban en las esquinas* [...].

Unes dècades abans, el 1829, un altre testimoni explicava, referint-se als catalans: «Jueus de cap a peus [...] tenen pocs trets del caràcter que, generalment, atribuïm sense distinció a l'espanyol [...]. Arriben en la pobresa, comencen amb una botiga de dos en dos, viuen de galetes i s'aixequen amb paciència, treball i economia fins a tenir una fortuna; i, a diferència dels ianquis, no fracassen mai».

Uns anys més tard, el 1857, un altre testimoni escriu: «El monopoli dels queviures resideix a l'Havana i és a les mans dels catalans, raça treballadora, estalviadora i emprenedora. Tan

bon punt arriba un vaixell, ja els veus a bord. Llurs agents són els primers a pujar-hi; se cercioren de les mercaderies que duen i, si els agraden, ells tracten els preus i arriben a un acord. Tancat el tracte, es fa un repartiment a proporció de les aportacions de cada associat. Rebutjar les condicions que imposen és tant com exposar-se a perdre la venda». Costa indica que aquesta dèria per fer diners que tenien els catalans els va allunyar de l'interès per assolir quotes de poder polític.

Però no tot eren elogis. Algú va escriure també, referint-se als catalans: *con sus esclavos son de un rigor que deja atrás la injusticia para llegar a la crueldad*; i, també: *una vez ricos, ignoran a quienes les ayudaron cuando eran pobres*.

A diferència dels castellans i els andalusos, que a Cuba se sentien com a casa seva, els catalans varen organitzar-se com si formessin part d'un grup foraster. Per això varen crear un «elevat nombre de societats de beneficència, oci i instrucció»: la Societat de Beneficència dels Naturals de Catalunya a l'Havana, el 1840.

Més centrat en el tema bàsic del seu estudi, Costa analitza tot seguit quina va ser l'actitud de la burgesia catalana en el procés de la insurgència cubana. Ho fa a partir d'una afirmació molt contundent que és l'eix vertebrador del llibre: «Que la *siempre*

fidelísima Cuba es plantejés la independència de l'Estat espanyol respon, en gran manera, a l'actitud injusta, despòtica i explotadora dels peninsulars vers els cubans».

Per frenar el moviment independentista, ja el 1865 el govern de Madrid envià a Cuba un contingent de soldats integrat per tropes regulars i per voluntaris. Els catalans no estigueren absents d'aquest exèrcit colonial. El 19 d'abril de 1869 sortia de Cadis el Batalló de Voluntaris Catalans per sumar-se a la resta de tropes espanyoles. En aquell moment, tot s'ha de dir –i ho diu en Costa–, «aquests voluntaris, que tenien molt clar que anaven a defensar territori espanyol, estaven envoltats d'un sentiment de caire espanyolista».

En veure que les coses anaven malades i el procés independentista es consolidava, la burgesia catalana, interessada a mantenir els seus interessos a Cuba, va defensar per a l'illa un règim d'autonomia; però «la proposta del Govern espanyol de concessió d'una autonomia per a Cuba es plantejà excessivament tard [...]», diu Costa.

No mancarien però, en els anys immediats anteriors a la independència, veus a Catalunya favorables a aquesta independència. El 1890, per exemple, *La Renaixença* «ja mostrava clarament la seva simpatia per la causa cubana»; i, tal com escriu Costa,

«el catalanisme més radical qüestionava la legitimitat del domini espanyol en terres cubanes, derivada del “descobriment” de Colom».

En les darreres dècades del segle XIX, quan el catalanisme comença a fer propostes per assolir l'autonomia, allò que es demana per a Cuba coincideix amb les formulacions que el catalanisme fa per a Catalunya. Tot amb tot, un autor de tan prestigi com Pella i Forgas (1887) arribarà a dir que Catalunya té més legitimitat per assolir la independència que no pas Cuba: «[...] establezcamos la teoría, más ó menos discutible, de que cada región puede de por sí ser o dejar de ser española, según su libre voluntad. Admitiendo esta base, de ningún modo podríamos conceder, sin más ni más, el mismo derecho para ser independiente a Cuba que a Cataluña. La primera razón ya la hemos dicho: Cataluña no debe nada al resto de España, ni riqueza, ni leyes, ni instituciones, ni población, ni lengua, ni literatura, ni nada; la segunda razón es que Cataluña es un pueblo mayor de edad y capaz de gobernarse tan bien ó mejor que el antiguo reino de Castilla; y lo demuestra con su historia [...] Más ¿puede decirse lo mismo de Cuba? De ningún modo. Todo lo que tiene esta isla se lo debe á España, hasta la misma caña de azúcar. ¿Cómo es posible que a ciertos revoltosos les asista

ningún derecho á la independencia, como pretenden algunos, si todo, todo lo que tienen, todo lo que son lo deben á España? ¿Puede compararse bajo este concepto a Cuba con Cataluña? Tampoco».

La radicalització del catalanisme a la darreria de la centúria va fer que la Unió Catalanista enviés un telegrama a la reina regent quan Sagasta, el 1897, concedí –a la desesperada– l'autonomia a Cuba, manifestant-li que «l'autonomia cubana podria ser un exemple per a totes les reivindicacions autonomistes peninsulars».

Deixant de banda el fet que la notícia de la independència de Cuba fos rebuda amb joia, tal com diu Puig i Ferrater, «per molts joves catalans», Lluís Costa constata que, «a banda dels nacionalistes catalans –i també bascos–, només foren partidaris de l'autonomia política –en alguns casos, fins i tot de la independència– i de la pau a Cuba els republicans federals, els anarquistes i els socialistes». El Partit Conservador defensà l'opció colonial. Els liberals no passaren d'acceptar l'autonomia. Els republicans –desmarcats dels federals– defensaven «un radical colonialisme i espanyolisme». El capítol del llibre dedicat al pensament de Francesc Pi i Margall explica el posicionament d'aquest a favor de l'autonomia de Cuba, entre d'altres motius perquè seria un fre a l'independentis-

me pur i dur. Pi va fer sempre un clar paral·lelisme entre els processos polítics de Cuba i Catalunya.

El 15 de gener de 1899, Cuba restà vinculada als Estats Units. Passà de ser una colònia d'Espanya a ser-ho dels Estats Units. D'altra banda, la pèrdua de Cuba, com és sabut, accentuà el divorci de Catalunya amb Espanya i donà força al fet diferencial català i al catalanisme polític.

En un nou capítol, Costa estudia l'animadversió espanyola vers els catalanistes de Cuba: «al començament del segle xx a Cuba es consolidà l'organització d'entitats catalanes», sovint en clar enfrontament amb els sectors espanyolistes de l'illa, que propugnaven «endegar campanyes de boicot als productes catalans».

Costa destina un capítol a analitzar el contingut de la premsa catalana a Cuba: *Lo Català* (1861), *El Catalán* (1869), *La Gresca* (1869) i *El Eco de Catalunya* (1880). «Fins a l'acabament del segle», escriu Costa, «es comptabilitzen deu periòdics catalans, nascuts tots a l'Havana, excepte un que surt a Santiago de Cuba». En general defensen un nacionalisme compatible amb la idea d'Espanya. No censuren el colonialisme espanyol, «del qual els catalans formaven part amb molt d'orgull», escriu Costa. Després de 1898, però, la premsa catalana es radicalitza: el

1906 apareix a Santiago *Fora Griellons!*, de marcat caràcter separatista. El 1911, a Guantánamo, es crea el Bloc Nacionalista Catalònia, de caràcter també independentista. El 1907 apareix la revista *Catalunya*. El 1908, *La Nova Catalunya* (1908-1959), en la qual col·laborarà Antoni Rovira i Virgili, i que publicarà per primera vegada l'estelada. Recordem només que del 30 de setembre al 2 d'octubre de 1928 se celebrà a l'Havana l'Assemblea Constituent del Separatisme Català, impulsada per Francesc Macià.

El darrer capítol del llibre està dedicat a glossar allò que la premsa de Cuba va dir del «problema català». Hi predomina la defensa de l'autonomia.

El gran mèrit del llibre de Lluís Costa rau en el fet que en poques pàgines i d'una manera clara, entenedora i llegívola hi planteja la complexa problemàtica política i sociològica a l'entorn de la qüestió de Cuba i de la seva relació amb el posicionament del catalanisme durant el segle XIX en un moment cabdal de la seva consolidació política. Una síntesi com aquesta palesa un coneixement molt profund de la qüestió estudiada. Cosa, d'altra banda, que ja és sabuda de fa temps, a judicar per altres meritoris estudis de l'autor.

Jaume SOBREQÜÉS I CALICÓ

CLARET, Jaume; SANTIRSO, Manuel (2014). *La construcción del catalanismo. Historia de un afán político*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 238 p.

Els autors d'aquest estudi —adreçat en gran part al lector espanyol— constaten en el darrer capítol de l'assaig, que abasta de 1980 a 2014, la «implosió del sistema de partits i de les apostes clàssiques del catalanisme», juntament amb un cert recanvi generacional dels polítics (p. 226). Aquests tres aspectes, plantejats com a hipòtesi d'un treball posterior per realitzar, cobren versemblança per explicar la conjuntura sociopolítica actual. Però, com assenyalen amb encertada prudència els autors, el moment que estem vivint —que hauria d'establir amb claredat un nou paràmetre polític— només permet d'establir una delimitació del quadre d'esdeveniments i de plantejaments. Amb tot, pel que fa al segon factor esmentat —la crisi de les apostes clàssiques del catalanisme—, permet de fer una lectura sobre la gradació que va del catalanisme al nacionalisme i el moviment de construcció nacional autodeterminista.

Mentre que el catalanisme pot remetre a un sentiment de pertinença, recolzat en la llengua i en el passat històric, el nacionalisme reflecteix el pas de la identificació cultural a una